

IŠ MARCELINO ROČKOS RANKRAŠTINIŲ VEIKALŲ

100-ųjų Marcelino Ročkos gimimo metinių proga skelbiame mokslininko rankraštinio palikimo fragmentą. Jis yra parengtas pagal Ročkos vardo fonde (186) Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą įrištą (perdurtų ir virvute surištų lapų) mašinarštį¹⁷. Šis rankraštyno saugojimo vienetas įvardytas taip: „Humanistinė kultūra ir literatūra Lietuvoje (ankstyvasis periodas, iki XVI a. vidurio)“; monografija; II redakcija; I dalis; 180 l. Signatūra: F 186–72¹⁸.

Tačiau teksto pradžioje (p. 3) matome net tris veikalo pavadinimo variantus:

1. įrašytasis rašomąja mašinėle: „Antikiniai elementai lietuvių istoriografinėje literatūroje (ligi XVI a. pabaigos)“;
2. naujesnis variantas, įrašytas ranka pieštuku, prieš tai į skliaustus „uždarius“ spausdintąjį variantą: „Literatūrinė Lietuvos istorija“;
3. dar vienas variantas, pieštuku įrašytas apačioje, po išspausdintu pavadinimu: „Literatūrinė Lietuvos priešistorija“.

Veikale daugiausia dėmesio skiriama legendai apie romėniškąją lietuvių kilmę. Kad būtų aiškiau, iš kokio konteksto paimti publikuojami fragmentai ir kokia yra veikalo visuma, pateikiame jo turinį:

¹⁷ Dėkojame Vilniaus universiteto bibliotekos informacinės ir kultūros paveldo veiklos direktorei Marijai Prokopčik bei Rankraščių skyriaus darbuotojoms, sudariusioms kuo palankiausias sąlygas pasinaudoti Marcelino Ročkos rankraščių fondu rengiant šią publikaciją.

¹⁸ Esama ir ankstesnio šios monografijos varianto – I-oji redakcija, tokiu pačiu saugojimo vieneto pavadinimu – neišrištas mašinarštis su autoriaus taisymais, autoriaus ranka užrašytu pavadinimu antraštiniame lape „Literatūrinė Lietuvos priešistorija“ su priedašu pieštuku apačioje: „Panaudoti Stella[,] Boemus“. Šio, ankstesnio, varianto ypatybių ir skirtumų nuo publikuojamojo neaptarsime (išskyrus kelis atvejus, pažymimus išnašose). Tačiau pastebėtina, kad jo signatūra F 186–72–73 iš dalies sutampa su čia publikuojamo rankraščio signatūra ir užsakius galima neprognozuojamai gauti kitą variantą, nei tikėtasi.

Dar paminėtina, kad greta pirmosios, kurios ištraukas publikuojame, saugoma ir antroji nebaigtos monografijos 144 lapų apimties dalis, pavadinta „Humanizmas Italijoje ir Lietuvoje“ (F 186–73).

Turinys

I. Įžanga	1–6
Problemos apibrėžimas	1
Terminas „teorija“ ir „legenda“ ¹⁹	4
II. Tematinė-idėjinė legendos raida	7–97
Antikinių ir religinių elementų pynimasis Vidurinių amžių kultūroje ²⁰	7
„Jafeto istorija“	8
Lietuvio sąvoka pirmuosiuose metraščiuose	10
Vincencijus Katlubekas ²¹	11
Dusburgas	12
Albertas iš Stadės	13
Jonas iš Ludzisko	13
Enėjas Silvijus	15
Erazmas Stella	16
Jonas Ostrorogas	17
Legenda ir „cezarizmas“	23
Vytautas kaip cezarizmo įgyvendintojas Dlugošo raštuose	24
Trumpa Vytauto istorinė charakteristika	27
„Respublikinė“ legendos versija Dlugošo raštuose	30
Mykolas Lietuvis	35
Jonas Lasickis	36
Ištisinės istorijos ir didikų įsigalėjimas	39
„Gėlos“ legenda	42
Mindaugo šeimos „istorija“	45
Palemono legendos	48
„Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraščio“ legenda	52
Augustinas Rotundas ²²	59
Ginčas su lenkais dėl valdovo	71
Motiejus Strykovskis	87
Aleksandras Gvaninis	91
Jonas Radvanas	93

¹⁹ Po šia antrašte pieštuku įrašytos dar dvi: „Romėnų ir lietuvių santykiai“, „Lietuvių ir lotynų kalba“.

²⁰ Po šia antrašte ranka pieštuku įrašyta dar viena: „Lietuviai ir romėnai (plačiau)“.

²¹ Ranka prirašyta: „(plačiau)“.

²² Po šios antraštės įrašyta dar viena: „Andrius Volanas“.

Skyriaus apibendrinimas ²³	94
III. Literatūrinė tradicija ir aplinka	98–141
Nuomonės, kad legenda yra humanizmo reiškinys, neteisingumas	98
Antika feodalinės visuomenės sąlygomis	99
Bizantija platesnių antikinių tradicijų saugotoja	103
Slavų tautų vaidmuo perduodant antikines tradicijas į Lietuvą	106
Antikinės istoriografijos tradicijos	109
Antikiniai autoriai – tikrieji istorijos liudininkai. Vergilijus	115
Legenda apie Romos valdžios paveldimumą Bizantijoje	122
„Šventojoje Romos imperijoje“	125
Bulgarijoje ir Serbijoje	127
Novgorode	128
Maskvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	130
Pagrindiniai legendos poetiniai bruožai	132
Skyriaus apibendrinima	141
IV. Kada legenda apie romėnišką kilmę atsirado Lietuvoje	142–168
Klausimo istoriografija	142
Lietuvių kalba ir jos artimumas lotynų kalbai	147
Mitologijos ir papročių argumentas	154
Legenda ir Lietuvos valstybės susidarymas	165
Išvados	169

Šiame turinyje atsispindinčios smulkesnės, teminių poskyrių, antraštės pačiame Ročkos rankraščio tekste nėra įrašytos. Publikuojamieji rankraščio puslapiai: 12 (išnaša Nr. 2); 21–39 (poskyriai „Jonas Ostrorogas“, „Legenda ir „cezarizmas“, „Vytautas kaip cezarizmo įgyvendintojas Dlugošo raštuose“, „Trumpa Vytauto istorinė charakteristika“, „Respublikinė“ legendos versija Dlugošo raštuose“, „Mykolas Lietuvis“ [tik pati skyriaus pradžia]²⁴); 90–98 (sk. „Motiejus Strykoviškis“, „Aleksandras Gvaninis“, „Jonas Radvanas“).

Pirmoji pasirinkta trumpa ištrauka, kurioje labai glaustai ir aiškiai nusakytas „Sarmatijos“ sąvokos atsiradimas senojoje raštijoje, pasiro-

²³ Iš kairės pieštuku prirašyta: „Sarbievijus, Kojalavičius“.

²⁴ Kaip galima pastebėti, poskyrių puslapiai šiek tiek nesutampa su nurodytais turinyje.

dė būsianti aktuali visai istorija besidominčiai visuomenei, kurioje šiuo metu bando klaidžioti daug fantastinių „sarmatiškų“ Lietuvos istorijos versijų.

Ilgėsnųjų veikalo ištraukų pagrindinė tema, kaip ir viso veikalo, – romėniškosios lietuvių kilmės versijos seniausiuose šaltiniuose (nuo XV a.). Svarbu pasirodė atkreipti dėmesį, kad šioje ištraukoje daug dėmesio skiriama ir Vytauto vaizdavimui Dluogošo istorijoje – tokio teksto nerandame publikuotuose Ročkos veikaluose.

Publikuojamos ištraukos medžiagą (išskyrus minėtąjį platesnį Dluogošo kuriamo Vytauto portreto aptarimą) randame panaudotą ir Ročkos monografijoje *Mykolas Lietuvis*²⁵. Nemąža teksto tiesiog sutampa, bet publikuotoje monografijoje jis trumpintas, pritaikytas konkrečiai analizuojamai temai, redaguotas, o romėniškos lietuvių kilmės teorijos šaltinių apžvalga baigiama chronologiškai anksčiau. Taigi čia pateikiamas Ročkos tekstas yra platesnis, galima spėti, ankstyvesnis, jame daug svarbių detalių, citatų, istorinių pastebėjimų, kurių nėra prieinamame publikacijos variante. Pvz., monografijoje *Mykolas Lietuvis* apžvalga baigiama tik trumpai paminėjus Jono Radvano požiūrį (visai suprantama, kad vėliau rašęs Radvanas šiuo atveju nėra labai svarbus, nes negalėjo turėti įtakos Mykolui Lietuviui)²⁶. O mūsų publikuojamame variante Ročka prieš tai yra aptaręs Motiejų Strijkovskį ir Aleksandrą Gvanjinį, be to, pateikia didesnę Radvano citatą, susiedamas ją su Strijkovskio požiūriu.

Neabejojame, kad dabar pasistūmėjusių į priekį šios srities tyrimų fone bus įdomu ir naudinga dar kartą, prabėgus jau pusei amžiaus, susipažinti su stebėtino aiškumo Ročkos įžvalgomis, su pasirinktomis aktualiomis tyrimų temomis.

Skelbiamas tekstas redaguotas minimaliai, – taisyta kalba, skyryba (pvz., citatos originalo kalba pateikiamos kursyvu, o ne kabutėse), bet siekta perteikti kuo artimesnį originalui, savitą, autentiško to meto

²⁵ Plg. Marcelinas Ročka, *Mykolas Lietuvis*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 62–82.

²⁶ *Ibid.*, p. 80.

mokslinio stiliaus ir ne iki galo redakciškai „sušukuotą“ tekstą. Ranka įrašyti autoriaus papildymai laikomi teksto paskutinės redakcijos integralia dalimi ir neišskiriami (atskirai pažymėti tik reikšmingesni atvejai). Vardų rašyba šiuolaikinta taip pat minimaliai, mažai keistos ar pildytos nuorodos. Redakciniai papildymai išskirti laužtiniais skliaustais, redakcinės pastabos pažymėtos santrumpa (red. past.).

Mintautas Čiurinkas

/p. 12, išnaša Nr. 2/

To meto Lietuvos šviesiuomenės geografinis akiratis, lygiai kaip ir visoje Europoje, rėmėsi Ptolomėjaus geografija. Išradus spaudą, nuo XV amžiaus [antros] pusės Europą užpildo gausios Ptolomėjaus veikalo „Geografija“ laidos su pirmaisiais spausdintais žemėlapiais, raižytai varyje ar medyje. Sistemini žemėlapių išdėstymas, laipsninis tinklelis, šiaurinis orientavimas ir vaizdavimo būdas leidžia juos laikyti dabartinių geografinių atlasų pirmtakais. Tai buvo naujiena tuometinei Europai XV amžiuje, kuri iki tol vertėsi su pasauliniais apvalios formos religine mistika persunktais žemėlapiais, vadinamaisiais „mappae mundi“. Ptolomėjus tampa vieninteliu autoritetu, jis pervaldinamas ir daugelis jo žemėlapių spausdinami be jokių pakeitimų, o ptolomėjiška geografinė nomenklatūra taip stipriai prigiję, jog dar XVI a. ir XVI[I] amžiuose visiškai galioja Sarmatia, Chronos (Nemunas), Rubon (Dauguva), Borysthenes (Dnieprai) ir kiti vardai.

Senosios Aleksandrijos mokslininko Klaudijaus Ptolomėjaus veikalas „Geografija“, kurio originalas datuojamas apie 150-uosius mūsų eros metus, suteikia pačių seniausių geografinio pobūdžio žinių apie Rytų Europą ir tuo pačiu Baltijos pajūrį.

Šalys, kurios gulėjo į rytus nuo Vyslos, turėjo bendrą „Sarmatia“, arba „Scythia“, vardą, o Baltijos jūra – „Sarmatikos Okeanos“, arba Venedų jūra. Ptolomėjaus Sarmatia buvo daloma į dvi dalis: Europinę ir Azijinę. Baltijos pajūrio kraštai įėjo į Europinę Sarmaciją, kuri tęsėsi nuo Vyslos iki Dono, o nuo Dono iki Kaspijos jūros meridiano buvo Azijinė Sarmacijos dalis.

Tačiau lenkų literatūroje po Jono iš Ludzisko yra tęsiama senoji – getų – versija, išryškinanti lietuvių ryšius su antikinėmis valstybėmis ir jų valdovais. Apie tai kalba kitas Kazimiero Jogailaičio žmogus, žymus lenkų politinis veikėjas, vienas iš pirmųjų lenkų humanistų Jonas Ostrorogas (1436–1501). Jo pažiūras į Lietuvos istoriją mes matome kalboje į popiežių Povilą II. Tai buvo oficiali jo, kaip pasiuntinio, kalba

ir todėl, reikia matyti, ji išreiškė paties Kazimiero Jogailaičio pažiūras. Apskritai kalbai būdingas išdidumo ir pasididžiavimo savuoju kraštu tonas. Išgyręs Lenkijos (į jos sąvoką jis įdėjo ir Lietuvą) žemes ir miškus, kur gyvena tauras ir kiti garsūs žvėrys, kurios derlingos ir plačios žemės teka pienu ir medumi (*terram fluentem lac et mel*), jis pažymi, kad tasai kraštas niekad nebuvo pavergtas svetimos valdžios, kai tuo tarpu romėnai buvę nugalėti. Jis pasakoja apie mitinę Vandą ir jos pergales, apie lenkų protėvį Lechą, o paskui mini getų²⁷ kovas su Aleksandru Makedoniečiu ir Julijumi Cezariu²⁸: *Alexandrum quoque Magnum, quem orbis capere non poterat, finibus pulsum Polonia mitigavit. Julius insuper Caesar tribus proeliis fusus cum hac foedus pepigit, in cujus signum datus erat pastoribus eius locus / 22 / Julia civitas, quae nunc est Lituaniae caput (t. y. Vilnia). Tacuit hoc Livius, Justinus, Florus, quia Romani. Ego annales Polonorum volui recensere.*²⁹

Tuo būdu Jonui Ostrorogui getai-lietuviai drauge su lenkais yra Aleksandro Makedoniečio nugalėtojai. Jie yra ir Julijaus Cezario nugalėtojai, o Vilniaus miesto įkūrimas yra susijęs su šiuo garsiuoju romėnų karo vadu. Ostrorogas, sakydamas, kad jis peržiūrėjęs lenkų metraščius ir jais rėmėsis, aišku, prieš akis turi jau mums žinomas Katlubeko kronikas, kurios lietuvius vadina getais, tik savitai jas pakeisdamas ir interpretuodamas. Tiktai Ostrorogo lietuvių įvertinimas yra visai kitoks negu Katlubeko. Katlubekas apie lietuvius sakė, jog jie esą baisūs ne tik savo išorine išvaizda, bet ir savo dvasia priešai, „žiauresni už žiauriausius žvėris“, kurie kaip žvėrys gyveną be miestų ir pilių³⁰.

²⁷ Pirmojoje redakcijoje buvo įterpta: „t. y. lietuvių ir lenkų protėvių“.

²⁸ Pirmojoje redakcijoje buvo įterpta: „ir pabrėžia, jog šie garsieji karo vadai buvę nugalėti šiaurėje“.

²⁹ „Taigi Aleksandrą Didįjį, kurio negalėjo sutalpinti pasaulis, nuramino Lenkija, išvariusi jį iš savo krašto. Be to, Julijus Cezaris, sumuštas trijuose mūšiuose, sudarė su ja sutartį, kurios patvirtinimui perduota jos piemenims viena vieta – Julijaus miestas, kuris yra dabar Lietuvos sostinė. Tai nutylėjo Livijus, Justinas, Floras, nes jie buvo romėnai. O aš pasiryžau peržiūrėti lenkų metraščius.“

³⁰ *[Lietuvos] TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: *Feodalinis laikotarpis*, Vilnius: Valskybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955], 26, 27 psl.

Tačiau Ostrorogas šioje savo kalboje kelia lietuvius, Lietuvos ir Lenkijos valdovus Jogailą ir Vytautą, šį pastarąjį pavadindamas „antruoju karo žaibu“ (*altero fulmine belli*). Tuo būdu jis sulygina kunigaikštį Vytautą su Scipionu Afrikiečiu, kuriam buvo duotas šis epitetas po reikšmingų Romai pergalių Kartaginoje. Net ir lenkus, kaip iš visko matyti, Ostrorogas laiko getais³¹.

Ostrorogo kalba, kuri taip žemino Cezario karinius nuopelnus ir apskritai romėno vardą, sukėlė Romos sluoksniuose didelį nepasitenkinimą ir net pyktį. Italai dar sutiko su tuo, kad Ostrorogo žemiečiai gali būti stipresni už totorius-skitus (to meto istorikai klaidingai tapatindavo totorius su skitais), kurie atmušę Aleksandro Makedoniečio mėginimus pereiti per Dunojų, bet visai nepriimtina jiems pasirodė versija, kad net tris kartus galėjo pralaimėti Lietuvos žemėje Julijus Cezaris. Šis nepasitenkinimas iššaukė net poetinį atsakymą, kuriame ši legen- / 23 / da yra atmetama kaip nepagrįsta istoriškai ir pilna poetinio prasimanymo.

Nuostabus esąs to žmogaus (t. y. Ostrorogo) drąsumas, nuostabus jo kalbos tobulumas, kuris esąs lygintinas su senųjų romėnų iškalbingumu. Kalbėdamas apie savo tautos istorijos pradžią, girdamas derlingą jos žemę, gyvenimo būdą ir žiaurius karus, jisai minįs ir tai, kad buvusios išblaškytos romėnų kariuomenės gretos, ir romėnai sukniubę nuo getų rankos. Dargi net jis tvirtinąs, kad getai prispaudę dieviškojo

³¹ Turbūt dėl to, kad apie Kadlubeką ir kitus dalykus, minimus šioje monografijos ištraukoje, kalbama ir kitose vietose, Ročka kai kurias iš jų rankraščio pirminėje redakcijoje (F 186–72, p. 23) yra išbraukęs. Rankraštyje šis tekstas atrodo apytikriai taip: „Ostrorogas, sakydamas, kad jis peržiūrėjęs lenkų metraščius ir jais rėmęsis, matyti, prieš akis turi jau mums žinomas Vincencijaus Katlubeko kronikas, kurios lietuvius vadina getais. Tačiau Ostrorogo lietuvių įvertinimas yra visai kitoks negu Katlubeko. Katlubekas apie lietuvius sakė, jog jie „ne tik savo išorine išvaizda, bet ir savo dvasia baisūs priešai“, „žiauresni už žiauriausius žvėris“, kurie kaip žvėrys gyveną be miestų ir pilių. Tačiau Ostrorogas šioje savo kalboje kelia lietuvius, Lietuvos ir Lenkijos valdovus Jogailą ir Vytautą, šį pastarąjį pavadindamas „antruoju karo žaibu“ (*altero fulmine belli*). Tuo būdu jis sulygina kunigaikštį Vytautą su Scipionu Afrikiečiu, kuriam buvo duotas šis epitetas po reikšmingų Romai pergalių Kartaginoje. Net ir lenkus, kaip iš visko matyti, Ostrorogas laiko getais.“ (Red. past.)

Cezario ginklų galybę ir kad jų žemė buvusi persmelkta romėnų krauju. Tenepalaikąs jis blogiu, kad jis pasakysiąs: savo tėvynės namus jis kėlęs ligi žvaigždžių tik karščiausio garbės troškimo skatinamas. Bet ir jis mylįs savo tėvynę, ir jam rūpį kelti jos šlovę ir todėl savo eiles jis paverčia ginklu. Tepasakąs Ostorrogas, kokiais įrodymais jis remiašis, kad romėnai buvę nugalėti getų rankos. Jis tokių įrodymų nerasiaš. Cezario pralaimėjimus ir visus tuos žiauriuosius karus, kaip jis esąs įsitikinęs, autorius prasimanęs, nes poetai apskritai prasimano, o Ostorrogas tarp jų pasiekęs aukščiausios šlovės³².

Ostorrogo priešininkas griežtai nepaneigia getų (lietuvių ir lenkų) ryšio su Cezariu. Jis tik negali suprasti, kaip jie galėjo nugalėti nenugalimąją Romą (*invictam Romam*) ir šią aukščiausios valdžios sostinę (*caput imperii*). Juk jai nusilenkęs arabas, Reino ir Po upės gyventojas. Ji pavergė getus ir visas /24/ tautas nuo saulės užtekėjimo ligi nusileidimo, nuo šiaurės ligi pietų: visą žemę jai paskyrę dievai. Kalbėtojas Ostorrogas klystąs, sakydamas, kad getai niekad nebuvę romėnų nugalėti, dargi net kaimynines Cezario valstybės vietas drąsiai nuniokoję.

Romai tarnauti nesą ir gėda...

Taip kalbėjo XV amžiaus Italijos gyventojas, laikąs save tiesioginiu senosios Romos, pasaulio imperijos, paveldėtoju ir besijaučiąs įpa-

³² Mira hominis virtus, mira est praestantia linguae
Ac equidem nostris aequiparanda avis.
At dum forte refert patriae incunabula gentis,
Pingue solum et mores et fera bella probat,
Addidit hoc: fractas acies Romanaque signa,
Romanos Getica procubuisse manu.
Quin etiam divi pressisse et Caesaris arma,
Foedatam nostro sanguine dicit humum.
Pace tua dixisse velim: te laudis agebat
Summus amor patrios tollere ad astra lares.
Et me tangit amor patriae et me gloria tangit,
Insurgit pro qua carmen in arma meum.
Dic mihi, quae ratio, quae nunc monumenta fatentur
Romanos Getica procubuisse manu?
Nulla quidem invenies.....

reigotas ginti savo tėvynę nuo neteisingų užpuolimų. Visai teisingai jis kaltina Ostorogą, kad jis naudojas poetine fantazija, leisdamas Cezariui kariauti ir pralaimėti Lietuvos žemėse, net Vilniaus miestą įkurti. Bet mes kaskart labiau įsitikiname, kad tos „istorijos“ nebuvo vieno žmogaus prasimanymas, bet ėjo plati tarsi proromėniška tradicija, atspindinti savo meto socialinius bei politinius siekius, taip pat ir bendrą kultūros lygį. Ir senosios Romos gynėjo-italo patriotinė poezija, ir Ostorogo pasakojimų kritika nereiškė tik pavienio įvykio, o rodė jau pasikeitusį ir kritišką požiūrį į senuosius, Viduriniais amžiais atsiradusius istorinius pasakojimus.

To meto Italijoje jau gana plačiai buvo išsivysčiusi istorinė kritika, taikant istoriniams tyrinėjimams racionalinį metodą. Jai pirmuosius kelius nutiesė ne kas kitas kaip humanistas Petrarka. Kaip tik jis pirmas atskleidė tuos prasimanymus ir menamąsias istorijas, kurias politiniais tikslais palaikė „Šventosios Romos imperijos“ valdovo namas³³, susiedamas savo valdžią su Cezariu ir Neronu. XV amžiaus Italijoje tokios kritikos dvasia buvo jau tiek stipri, kad įvairiais laikais prasimanytosios istorijos apie Venecijos, Florencijos, Milano ir kitų miestų praeitį neteko savo patrauklumo ir įtikinamumo³⁴, kai tuo tarpu šiaurės Europos kraštuose, kur ilgiausiai išsilaikė feodalinė santvarka, dėl kitokio ekonominio-socialinio vystymosi jos dar ilgai pasilieka istorinėje literatūroje. Čia ir toliau istorinės legendos dar gana plačiai pritaikomos saviesiems politiniams ir kultūriniais poreikiams, mūsų /25/ kalbamuoju atveju siekimui iškelti Lietuvos-Lenkijos valstybės kaip didelės valstybės reikšmę tarptautinėje arenoje, ypač Romos akivaizdoje, tuo būdu pabrėžiant jos savarankiškumą ir galią. Taip suprato, kaip matėme, Ostorogo kritikas. Taip buvo ir faktiškai.

Kazimierui Jogailaičiui viešpataujant, Lietuvos-Lenkijos valstybė iš tikrųjų pasidarė stambi politinė jėga. Jos įtakon pateko Čekija,

³³ T. y. „giminė, dinastija, dvaras“, lot. *domus* (red. past.).

³⁴ J. Burkgardt, *Kultura Italii v epochu vozroždenija*, t. I, Peterburg, 1905, 302 psl. (Vertimas iš vokiečių k.)

Vengrija. Panaudodamas savo tarptautinį autoritetą ir tuos išteklius, kuriuos jam davė besivystanti prekyba, ir remdamasis šlėktos parama, Kazimieras Jogailaitis sustiprino, palyginti su anksčiau buvusiais valdovais, savo pozicijas didikų atžvilgiu, taip pat santykiuose su Bažnyčia. Nežiūrint tos opozicijos, kurios susilaukė jo politika iš aukštosios dvasininkijos pusės, Kazimieras Jogailaitis netgi išgavo teisę skirti asmenis aukštomis bažnytinėms vietoms, kas buvo laikoma tuo metu popiežiaus privilegija. Šiuo atžvilgiu jam padėjo Krokuvos universitetas (minėtas jo lankymasis nebuvo atsitiktinis), nes jo juristai, aiškindami imperatorinę romėnų teisę, platino teoriją apie neribotą valdovo valdžią.

Tiesa, tezė, teigianti, kad karaliaus valdžia turi būti neribota, tuo metu neatitiko faktinės padėties Lenkijoje. Lenkijoje nebuvo susidariusios politinės bei socialinės sąlygos tokiai idėjai įgyvendinti. Todėl ji čia buvo dideliu laipsniu svetima ir atsineštinio iš kitur pobūdžio. Kitose Europos šalyse buvo panašių tendencijų pereiti į absoliutinę monarchiją. Bet, reikia manyti, ypačiai šiuo atžvilgiu didelę reikšmę turėjo toji praktika, kurią įsigijo Kazimieras Jogailaitis, būdamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Kazimieras Jogailaitis, matyti, nori tęsti centralizuotos Vytauto valdžios tradicijas ir, remdamasis jomis, stengiasi nugalėti feodalinį susiskaldymą, didikų savivalę ir sustiprinti valdžią. Jis yra senos lietuviškos tradicijos tęsėjas: kai pajuto besiartinant savo gyvenimo pabaigą, savo mirties patalę paskyrė sau įpėdinį Aleksandrą „senu Gedimino būdu“³⁵. Ne veltui Vytautą aukština, kaip matėme, toks stambus to meto politinis veikėjas ir mąstytojas, /26/ koks yra Jonas Ostrorogas.

Jonas Ostrorogas savo raštuose³⁶ iškelia ir vysto karaliaus absoliu-

³⁵ Plg. Długošo J. *Opera omnia*. Lib. XII, 1452 m., kur kritikuoja Kazimierą Jogailaitį kardinolas Sbigneus, ... *quod nationem Polonicam tenui charitate et favore tractaverit; quod in hodiernum diem non alios in suo cubiculo quam Lithuanos continens, Polonos excluserit .. , ... quod omnes introitus Regni in Lithuanorum usus et amplitudinem convertit...*

³⁶ Plačiau plg. J. Ostrorogo memorialą, *HiR [Humanizm i reformacja w Polsce: wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich, wydali Ign. Chrzanowski i Sta-*

tizmo idėją ir reikalauja, kad bažnyčia paklustų karaliui ir nesikištų į karaliaus reikalus. Jis siūlo pertvarkyti armiją, kad valdovas turėtų patikimą savo valdžios ramstį. Jonas Ostrorogas kelia mintį, kad turi būti panaikinti mokesčiai Romai, kad dvasininkai irgi privalo mokėti mokesčius valstybei ir kad karalius yra nepriklausomas nuo popiežiaus (*nullum superiorem se, praeter deum, recognoscere*). Jis yra aiškus katalikų bažnyčios universalizmo ir bažnytinio Vidurinių amžių politinio mąstymo priešininkas, o, kita vertus, tautinio bei nacionalinio elemento propagatorius ir ugdytojas. Šiuo atžvilgiu jis pasireiškia kaip humanistinio polinkio žmogus.

Kazimiero Jogailaičio aplinkoje buvo ir daugiau žmonių, kurie palaikė tokius valdovo siekius. Iš jų reikia paminėti dėl persekiojimų pabėgusį iš Romos italą Kalimachą Buonacorsį, kuris savo politiniais įsitikinimais buvo aiškus stiprios monarcho valdžios šalininkas, didikų-feodalų priešas ir bažnytinės hierarchijos kritikas. Jis smerkia individualistinius šlėktos siekimus ir tam tikru laipsniu gina išnaudojamą liaudį. Kalimachas siūlo visus klausimus spręsti *non theologicę, sed naturaliter* (remiantis ne teologija, o prigimtimi). Jis yra parašęs eilių, kuriose jis iškelia Kazimierą Jogailaitį ir jo giminę, taip pat gyre Ostrorogo mokytumą³⁷.

/27/ Kai turime prieš akis tą politinę teoriją, kuri vyravo Kazimiero Jogailaičio valdymo metu, mums darosi aišku, kodėl [tokie]

nislav Kot, Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1927.] 61, [62] psl. ir šiuos jo žodžius: „Litterae Romano pontifici nunquam tam humiliter tamque suppliciter scribi debent, veluti in ergastulo papae rex vincetus teneretur.“

³⁷ Plg. Kalimacho patarimus karaliui: „[III.] Ne novae leges condantur, caveto, quae potestatem regiam imminuunt, eradicato.“ „[VII.] Minas et postulationes senatus et nuntiorum terrestrium flocci pendito. Nam Polonorum est: multa loqui, nihil exsequi. ...“ „[IXIV.] Provocationes a decretis ad curiam Romanam ne admittito, nam hae regnum tuum opibus spoliant.“ „[XXV.] Statutum de homicidiis plebejorum, cum derisui sit exteris, abrogato.“ „[XXVI.] Statutum de homicidiis nobilium itidem abrogato et poenam secundum legem divinam sancito.“ „[XXVII.] Esto patronus pauperum adversus divites!“ „[XXXIII.] Contra illustrium familiarum homines potentes cum rege Hungariae et Magno duce Lithuaniae conspirato, ut tibi sint contra illos auxilio ...“ *HiR*, 132–136 psl.

rašytojai kaip Jonas iš Ludzisko, Jonas Ostrorogas lietuvius ir lietuviškuosius valdovus sieja su Julijum Cezariu. Tuo, matyti, jie nori pasakyti, kad Lietuvos-Lenkijos valdovai, savo kilme būdami susiję su Cezariu, turi laikytis cezarinių politinių tradicijų. Vadinasi, Cezaris jiems yra jų politinių doktrinų konkretus istorinis įvaizdis ir atrama, ir jis tam tikru atžvilgiu derinasi su paties Kazimiero Jogailaičio vedama vidaus ir užsienio politika.

Nuo Cezario prasideda vadinamasis „cezarismas“, kuriam būdinga, viena vertus, stipri asmeninė valdžia, antra vertus, tam tikras demokratizmas. Cezaris įgijo valdžią ir likvidavo senąją aristokratinę respublikinę santvarką, laviruodamas tarp kovojančių socialinių grupių. Tomis sąlygomis ypatingos reikšmės įgijo armija. Kaip tik ja remdamasis Cezaris pasiekė garbės ir turtų. Tik legionai jį įkėlė į aukščiausią valstybės valdžią. Todėl rėmimasis armija yra vienas iš pagrindinių cezarizmo bruožų. Monarchinės Cezario tendencijos galutinai išryškėjo jo kovos su Pompėjumi metu. Po pergalės prieš Pompėjų jis tapo vieninteliu Romos valstybės valdovu.

Viduriniais amžiais buvo netgi visuotinis įsitikinimas ir išsilaiškė iš seno istorinė koncepcija, kad kiekviena monarchinė valdžia pradžia gaunanti nuo Cezario, lygiai taip, kaip jisai buvo monarchinės valdžios pradininkas Romos imperijoje. Į kiekvieną monarchą būdavo žiūrima kaip į Cezario politinės tradicijos paveldėtoją. Kaip būdingą pavyzdį šiai koncepcijai pailiustruoti mes galime paimti, pvz., iš rusų senosios literatūros, iš vad. Voskresensko metraščio³⁸. Ten yra išdėstyta menama valdovų genealogija nuo Adomo ir išskaičiuojami Babilono, persų karaliai, / 28 / minimas Aleksandras Makedonietis, helenistiniai valdovai ligi Kleopatros. Nuo to momento metraštis pradeda Julijaus Kesario valdžią, o nuo jo ir visas kitas tiek vakarų Romos, tiek Bizantijos kesarines valdžias (*pročii kesarii carie*). Pagal šį supratimą vokiečių „šventosios“ imperijos valdovas yra Romos imperijos paveldėtojas (*naslednik*); iš čia savo valdžią turį prancūzų,

³⁸ *Polnoe Sobranije Russkich Lietopisej*, t. VII, 231–246 psl.

ispanų, Negleterijos, Portugalijos, Anapolitanijos, čekų, škotų, danų, lenkų karaliai. Savo valdžią nuo Romos imperatoriaus Augusto gavę ir rusų valdovai, didieji kunigaikščiai.

Cezaris politinėje arenoje pasirodė ir kaip demokratinės, populiarių, partijos vadovas. Perėjęs per Rubikoną ir pradėjęs karą prieš Pompėjų, jis savo veiksmus teisingu būtinumu atkeršyti už liaudies tribūnų, plebso atstovų, įžeidimus. Paties Cezario ir jo artimųjų žmonių pasisakymuose yra stoikų filosofijos elementų, skelbusių pradinį žmogaus paprastumą ir jų visuotinę lygybę. „Užrašuose apie galų karą“ jis idealizuoja germanų agrarinę santvarką. Tą faktą, kad germanai kasmet dalijo žemes, Cezaris aiškina jų noru apsisaugoti nuo turtinės nelygybės ir pinigų aistros. Artimas Cezariui istorikas Saliustijus savo laiškuose kvietė jį netgi panaikinti pinigus, kurie gimdo prabangą, svarbiausią, anot jo, romėnų visuomenės ydą. Saliustijus rekomendavo Cezariui padaryti romėnų papročių reformą. Iš tikrųjų Cezaris yra padaręs įvairių reformų, kuriomis jisai derino tradicinius populiarių partijos principus su monarchinėmis idėjomis, kurios buvo paplitusios helenistinių Rytų šalyse, taip pat su kai kuriais romėnų konservatorių teiginiais.

Visa tai bendraisiais bruožais derinosi su Jono iš Ludzisko mintimis, ginančiomis tam tikrus demokratinius principus, su Jono Ostrogo teorijomis, taip pat su Kazimiero Jogailaičio siekiais sustiprinti karaliaus valdžią. Į šią tendenciją nesunkiai galėjo būti įderinamas ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, kuris buvo centralizuotos monarchinės valdžios šalininkas ir vykdytojas.

Ryšium su visa tuo yra suprantama, kodėl Jonas Dlugošas /29/ (1415–1480), Kazimiero Jogailaičio valdymo meto lenkų istorikas, „Lenkijos istorijos“ autorius, nors ir būdamas apskritai Lietuvai nepalankus rašytojas, vis dėlto sukuria labai išryškinto ir net suidealinto Vytauto paveikslą. Matyti, jį tai padaryti paskatino bendroji valdovo dvaro atmosfera, ypač dėl to, kad jam buvo pavesta auklėti Kazimiero Jogailaičio sūnus.

Taigi Vytautas, pasak Dlugošo, buvęs mažo ūgio ir liesas. Tą jo kūno ypatybę jis paaiškina tuo, kad gamta nenorėjusi šio kunigaikščio apdovanoti dar ir didingu stotu, nes jam jau ir taip buvę suteikta labai gausiai visokių gerų savybių. Dlugošas iškelia tai, kad Vytautas tarp visų Lietuvos didikų kunigaikščių buvęs aukščiausiai vertinamas dėl didelio savo sumanumo ir kitų gilaus proto ypatybių. Apie Jogailą, Kazimiero Jogailaičio tėvą, Dlugošas atsiliepia nekaip: jis buvęs žmogus negilaus proto ir mažų gabumų, o garsėjęs tik apsukrumu medžioklėse ir politiniuose reikaluose. Ir tik dėl to lenkai pasirinkę sau valdovu Jogailą, o ne Vytautą, vyrą proto kilnumu ir žygių didumu panašų į Aleksandrą Makedonietį. – Vytautas kaip valdovas buvęs labai energingas ir veiklus. Viešiesiems ir privatiesiems reikalams svarstyti taip mokėjęs laiką paskirstyti, kad net nė mažiausios dienos dalelės nepraleisdavęs nieko neveikdamas. Spręsdamas savo pavaldinių ginčus, išklausydamas skundus ir atlikdamas kitus panašius reikalus, buvęs labai uolus ir rūpestingas tokiu būdu, kad ir namie, ir kelionėje, kai tik būdavę reikalinga, spręsdavęs, atsakydavęs ir nustatydavęs teisybę. Šia savo ypatybe jis įsigijęs garbę tarp savųjų ir svetimųjų. Valgydamas ir gerdamas buvęs labai santūrus ir per visą savo gyvenimą nevartojęs vyno ir jokio kito gėrimo, išskyrus gryną vandenį. Karų ir žygių metu irgi labai mažai sau reikalavdavęs. Netgi aštuoniasdešimties metų amžiaus būdamas, žygio metu jis nesinaudodavęs nei neštuvais, nei vežimu ir visą laiką jodavęs žirgu. Jei kartais jis norėdavęs pailsėti ir prasiblaivyti /30/ nuo darbų, tai išeidavęs medžioti arba žaisdavęs šachmatais. Tačiau darydavęs visa tai taip pat saikingai ir neišmintingu laikydavęs tokį valdovą, kuris dėl medžioklės ar kitokių asmeninių malonumų apleisdavęs svarbius valstybinius reikalus.

Dlugošas mini, kad Vytautas palaikydavęs ryšius su įvairių kraštų pirkliais. Taip jis sukaukęs į valstybės išdą didelius turtus auksu, sidabru, visokiomis brangenybėmis, gelumbėmis, kailiais ir kitais daiktais. Turėdamas didelius turtus savo rankose, jis juos panaudodavęs dovanoms. Čia jis buvęs toks dosnus ir taurus, kad daugiau

duodavęs negu atimdavęs: jo dešinioji buvusi ilgesnė negu kairioji. Svečiams buvęs labai malonus.

Savųjų atžvilgiu Vytautas buvęs labai griežtas ir jokio nusikaltimo nepalikdavęs nenubaudęs. Iš valdytojų ir tarnautojų, kurie pralobdavo, spausdami iš žmonių duokles ir lupikaudami, jis atimdavęs žemes, atleisdavęs iš pareigų, o paskui juos vėl iškeldavęs į tokias pat vietas arba dar į aukštesnes. Tai buvę daroma dėl to, kad sudraustų saualę ir išlaikytų juos sau priklausomus bei išsaugotų jų visuomeninę pusiausvyrą. Anot Dluogošo, Vytautas tokiais atvejais stengdavęsis sudrėkinti sausą ir perdžiūvusią žemę, taip pat iš permirkusios drėgmę ištraukti. Dluogošo raštuose Vytautas yra pavaizduojamas kaip visokios saualės priešininkas ir centralizuotos valdžios vykdytojas. To pasiekti jis sugebėjęs dviem dalykais: baime, kurią jis įvairdavo visiems savo pavaldiniams griežtomis, negailestingomis ir greitomis bandomis, ir dideliu rūpinimusi kitais žmonėmis tiek karo atveju, tiek taikos metu, taip pat sugebėjimu pasinaudoti dovanomis. Matyti, turėdamas prieš akis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susiskaldymą, Dluogošas teigia, kad tuo metu tai buvęs vienintelis geras ir teisingas valdymo būdas: be griežtumo ir rūpestingumo bet koks valdymas lietuviams būtų buvęs silpnas, laikinis ir kaip tamsa gėdingas. Kaip tik dėl to nei bajorai, nei liaudis Lietuvoje nediršusi šnairuoti nei / 3 1 / murmėti prieš valdžią. Vytauto pradėję bijoti ne tik Kunigaikštystės žmonės, bet ir lenkai, nes visi pastebėję, kad Vytauto ranka siekia ir už Lietuvos sienų ir jis viską išgauna iš karaliaus Jogailos. Dluogošas mini ir tokį anekdotą apie Vytauto griežtąjį teisingumą (vėliau jis yra minimas dažnai, pvz., M. Husovijanas): jis nubaudęs du lietuvių karius, kaltinamus tuo, kad jie prieš pat Žalgirio mūšį išniekinę eucharistiją. Vytautas davęs ištarmę jiems patiems pasikarti. Todėl pasmerktieji patys pasidarę sau kartuves, pasistatę jas kariuomenės prūsųkyje, patys palipę aukštyn, užsidėję sau kilpas ant kaklų, o, be to, raginę vienas kitą paskubėti, kad kunigaikštis dar labiau nesupyktų. Taigi tokiu būdu Vytautas palaikydavęs tvarką kariuomenėje. Jis neleisdavęs, kad kas nors be jo

leidimo išeitų ieškoti maisto ar pašaro, norėdamas taip užkirsti kelią plėšikavimams tarp vietinių gyventojų.

Dlugošas pasakoja, kad Vytautas turėjęs didelį tarptautinį autoritetą. Totoriai ieškoję jo patarimų ir globos. Gerus santykius Vytautas palaikęs su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu. Jis, nors ir stengiasi parodyti, kad Vytautas labai mylėjęs lenkus, karalių Jogailą, taip pat reiškia savo nepasitenkinimą dėl siekimų vainikuotis, bet vis dėlto laikosi nuomonės, kad šis Lietuvos didysis kunigaikštis buvęs tikro valdovo pavyzdys, su kuriuo protu, veikla negalėjo lygintis nė vienas to meto kunigaikštis. Jis pirmasis pakėlęs savo tėvynę Lietuvą, anksčiau mažai žinomą, silpną ir nereikšmingą. Tokios Lietuvos nesugebėję išlaikyti nei vėliau gyvenę kunigaikščiai. Tikras esą dalykas, kad Lietuvos didybė su juo iškilusi ir su jo mirtimi ir baigusis³⁹. Nėra abejonės, kad Dlugošo paliktasis mums Vytauto paveikslas yra hiperbolizuotas ir priklauso tam tikru laipsniu daugiau poezijai negu istorijai. Jis, nors bendraisiais bruožais ir parodo Vytauto pastangas apriboti atskirų kunigaikščių įtaką ir centrinės valdžios stiprinimą, vis dėlto rodo tokį valdovą, koks jis turi būti pagal Dlugošo aplinkos supratimą, negu koks jis /32/ buvo. Dlugošas, kaip yra žinoma, plačiai naudojo si Lietuvos valstybės archyviniais duomenimis, taip pat ir metraščiais. Su šiais pastaraisiais jis, matyt, ir perėmė Vytauto idealizaciją. Rusiška literatūra apie Vytautą prasidėjo jau XIV amžiaus pabaigoje. Vytauto iškėlimas ir parodymas, kad jis kovoje su Jogaila turi teisę tapti didžiuoju kunigaikščiu, yra „Lietuviškos giminės pradžios“ tikslas. Rašto „Vytauto pagyrimas“ jau pats pavadinimas rodo pagrindinę tendenciją. Panašia dvasia pasisakys ir žymiausias bei plačiausias iš sąvadų – „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis“.

Bet vis dėlto negalima pasakyti, kad Dlugošas tokia Vytauto charakteristika bendraisiais bruožais labai nutoltų nuo istorinės tiesos. Iš tikrųjų Vytautas, kaip nurodo istorijos mokslas, atliko gana žymų vaidmenį to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenime.

³⁹ Plg. 1382–1430 m. (Nuoroda įrašyta ranka – red. past.)

Lietuva prieš jį buvo draskoma feodalinių savitarpio kovų. Jos ekonominis bei politinis gyvenimas buvo pairęs ir silpnas, visa tai kėlė būtiną reikalą stiprinti centrinę valdžią. Šią valdžios centralizaciją ir pradėjo Vytautas, nors jos toli gražu dar nebaigė. Pirmiausia jis stengėsi sudaryti sau paklusnių tarnybinių bajorų sluoksnį, kuriuo jis galėtų remtis kaip karine jėga. Didysis kunigaikštis jiems dalindavo žemes, pievas ir miškus ligi gyvos galvos, ligi dviejų galvų, bet vis dėlto tiek, kiek bus kunigaikščio valia ir malonė. Tokie žemių valdytojai visiškai pakluso kunigaikščio valiai, kaip tai nurodo ir Dluogošas. Jie turėdavo eiti pagal valdomų valstiečių skaičių karo tarnybą, norėdamas padidinti karo jėgas, Vytautas tarnybiniais bajorais paversdavo smulkius žemvaldžius, dažnai netgi paprastus ir nekilmingus valstiečius, tuo parodydamas tam tikrą savo valdžios demokratiškumą. Remdamasis jais ir sau palankia diduomene, Vytautas panaikino daug dalinių kunigaikštysčių. Jis padarė jas priklausomas netarpiškai didžiajam kunigaikščiui kaip atskiras sritis. Joms valdyti jis skirdavo savo vietininkus iš patikimų feodalinių didikų. / 3 3 / Tuo būdu jis atėmė valdžią iš Jogailos brolių ir kitų giminaičių. Nušalindamas dalinius kunigaikščius ir vietoje jų skirdamas sau ištikimus vietininkus, Vytautas visiškai nelietė vietinių feodalų nei rusų, nei lietuvių, nei stačiatikių, nei pagonių teisių. Stambesnieji iš jų sudarydavo tam tikrą bajorų tarnybą prie vietininko. Vietiniai bajorai būdavo skiriami ir visoms tarnybinėms pareigoms. Vietinių kunigaikštysčių sistemos naikinimas ir centrinės valdžios augimas prisidėjo prie to, kad padidėjo kunigaikščio materialiniai ištekliai. Į centrinę kunigaikščio iždą pajamos dabar ėjo iš visur, o pirmiau jos suplaukdavo į vietinių kunigaikštysčių rankas. Drauge su tuo, kadangi buvo palaužta kunigaikštysčių reikšmė, žymiai sustiprėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vieningumas. Valstybės viduje Vytauto politika buvo nukreipta į lietuvių ir rusų santykių gerinimą. Vytautas susitaikė su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu ir su kitomis rusų žemėmis. Be to, Vytautas, nepaisydamas Krėvos aktu padarytų ir vėliau pakartotų religinių apribojimų, stengėsi savo dovanojimus

ir pareigas vietoje lygiai taikyti bajorams stačiatikiams ir tuo būdu telkė apie save rusų, baltarusių ir ukrainiečių žemes. Todėl lygiai feodalinė diduomenė, lygiai visos Didžiosios Kunigaikštystės mažesnieji feodalai – katalikai ir stačiatikai – palaikė ir skatino kunigaikščio valdžios centralizaciją, savarankiškumą ir siekimą atsiskirti nuo Lenkijos. Nutraukimas unijos ryšių turėjo stiprinti Lietuvos ryšius su rusų žemėmis ir Rusų valstybe. Tai turėjo būti pasiekta, jų manymu, Vytautui gavus karaliaus vainiką⁴⁰.

Taigi matome, kad Vytauto politikos bendroji tendencija stiprinti ir centralizuoti valdžią derinasi su Kazimiero Jogailaičio panašiais siekiais. Todėl tuo ir galima paaiškinti tą faktą, kad jo dvaro žmonės ir jo politikos propagatoriai mini Vytauto vardą kaip tikro valdovo įkūnijimą. Vytauto paveiksle to meto politiniai publicistai ir istorikai galėjo įmatyti tam tikrus cezarizmo bruožus. *Vytautas – cezarizmo įgyvendintojas*⁴¹.

/34/ Bet šalia šitos „cezarinės-monarchinės“ legendos linijos dar yra ir „respublikinė“ legendos linija, susijusi su kitais Romos istorijos amenimis, būtent su Pompėjaus, Polemono vardais. Šioji legendos versija išreiškia jau skirtingus politinius bei visuomeninius idealus. Ankstyviausias tos rūšies variantas priklauso irgi Jonui Dlugošui. Tai rodo, kad šio lenkų istoriko pažiūros nebuvo visiškai nuoseklios, o jo istorija nebuvo iki galo išbaigta ir vieninga kaip mokslo bei meno kūrinys.

Kaip buvo minėta, Jonas Dlugošas buvo apskritai nepalankus lietuviams ir daugelyje vietų, taip pat ir savo legendos versijoje, šį savo nedraugiškumą pareiškia. Bet jo istorija yra svarbus dokumentas ir istorijos, ir literatūros tyrinėtojiui, nes jis, nors ir savitai, bet labai plačiai panaudojo lenkų, rusų, lietuvių, čekų, vengrų metraščius. Kad galėtų skaityti rusiškuosius rusų ir lietuvių metraščius, jis jau senatvėje (*cano capite*) išmokęs rusų kalbą.

⁴⁰ Plg. plačiau *L[ietuvos] TSR i[storija]*, [t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1861 metų*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.] 130–154 psl.

⁴¹ Kursyvu perteikiama frazė įrašyta ranka (red. past.).

Savo politinėmis pažiūromis jis, be karaliaus dvaro, buvo susijęs su žymiu XV amžiaus lenkų politiniu veikėju Z. Olesnickiu (1389–1455). Tam tikru atžvilgiu jis buvo jo mokinys ir pasekėjas. Kardinolas Olesnickis savo politine veikla išreiškė bažnytinių ir pasaulietinių magnatų interesus. Jis pasiekė to, kad karaliai būtų renkami, ir jų valdžia priklausytų nuo bažnyčios. Tai yra toji tendencija, kurią norėjo panaikinti ir iš dalies pasisėkė to pasiekti Kazimierui Jogailaičiui ir prieš kurią buvo nusistatę mums jau žinomieji politiniai ir kultūriniai veikėjai J. Ostrorogas, Kalimachas Buonakorsis. Z. Olesnickis buvo ryžtingas kurstytojas ir propagatorius užgrobti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes. Apskritai jo veikla prie Kazimiero Jogailaičio buvo apribota, bet jo pradėtasis darbas neišnyko, o dar išsivystė bei išsiplėtė, kai mirė šis karalius. Jis turėjo nemaža šalininkų tarp lenkų.

Taigi tos dvi tendencijos ir atsispindi J. Długošo raštuose. /35/ Mūsų artimiausias uždavinys yra pasvarstyti jo „respublikinę“ Lietuvos „istorijos“ versiją.

Jonas Długošas, pasakodamas apie lietuvių romėnišką kilmę, kaip lietuvius supranta ne tik aukštaičius, kuriems šis pavadinimas būdavo taikomas, bet prie jų prijungia ir žemaičius, jotvingius. Prie 997 savo istorijos metų jis mini, kad ir prūsai (*gens Pruthenorum*) priklauso prie bendrosios lietuvių tautos. Todėl legenda apie atvykimą iš Romos yra taikoma visiems lietuviams, nors atskiros jų gentys turi skirtingus pavadinimus ir netgi priklauso kitoms valstybėms, kaip tai buvo prūsų atveju. Vadinasi, Długošas patvirtina lietuvių tautybės formavimąsi, taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pretenzijas į prūsus, valdomus kryžiuočių ordino. Tai jau kitokios pakraipos aiškinimas negu Silvijaus Enėjo, pavertusio prūsus germanais ir tuo būdu pripažinusio vokiečių ordinui „igimtas“ teises į prūsus.

Długošas tvirtina, kad nesą žinoma, nes to neminįs joks rašytojas, kada ir kaip lietuviai ir žemaičiai (*gens Lithuanica et Samogittica*) atvykę į šiaurės kraštus, kuriuose dabar gyvena, ir iš kurios giminės jie save kildina (*a qua gente stirpem et genus ducant*). Šie žodžiai, atrodo,

nerieškia, kad jis save laiko Lietuvos „istorijos“ pradininku ir kūrėju, taip pat nerodo, kad jis nežino, jog prieš jį buvo jau rašyta apie tokią lietuvių kilmę ir Lenkuose, ir kitur. Čia jisai kalba greičiausia tik apie antikinius rašytojus ir istorikus, kuriuos jis labai aukštai vertina, o visų pirma Titą Livijų. Taigi tik antikiniai rašytojai jam yra „rašytojai“, o jie iš tikrųjų nėra rašę apie lietuvių kilmę. Todėl nuomonė tų mokslininkų, kurie Dluogošą laiko pirmu istoriku, mininčiu legendą apie lietuvių romėnišką kilmę, neatitinka tikrybės⁴².

Pirmutiniu ir svarbiausiu argumentu, parodančiu, kad lietuviai ir žemaičiai, taip pat jotvingiai bei prūsai yra lotynų palikuonys, Dluogošas laiko lietuvių kalbą, kaip tai matėme iš dalies ir ankstesnėse versijose. Jis pažymi, kad iš lietuvių kalbos, /36/ iš jos žodžių sudėties ir skambesio, taip pat ir iš kitų aplinkybių esą galima spręsti, kad lietuviai ir žemaičiai turi būti lotynų palikuonys. Ir jeigu jie vis dėlto yra kilę ne iš pačių romėnų, tai bent iš kokios nors jų atšakos. Į šiaurę, į plačius ir į tuščius jos kraštus, gyvenamus tik laukinių žvėrių, istorikų vadinamus stepėmis, kur esanti nuolatinė ir žiauri žiema, jie atvykę su žmonomis, giminėmis ir naminiais gyvuliais pilietinių karų, vykusių tarp Marijaus ir Sulos, tarp Julijaus Cezario ir Pompėjaus, metu. Kodėl taip įvyko? Mat šių kovų metu lietuvių senoliai palaikę Pompėjaus pusę. Taigi, kai Pompėjus pralaimėjo Farsalo laukuose, o paskui žuvo Aleksandrijoje, kadangi kai kurie iš lietuvių senolių buvę artimiau susigiminiavę su Pompėjum ir labiau negu kiti romėnai palaikę jo pusę ir todėl labiau bijoję nekenčiamo nugalėtojo – Cezario, kad tas jiems, kaip labiausiai užkietėjusiems ir nekenčiamiems priešams, žiauriai neatkeršytų, – taigi tada jie išėję iš Romos su visu savo kilnojamoju turtu. Tai buvę septyni šimtai keturioliktaisiais metais nuo Romos miesto įkūrimo. Žinodami, kad legendinis Romos miesto įkūrimas įvykęs 753 metais pr. m. e., galime nustatyti, kad lietuvių senoliai iš Romos iškeliavę 39 metais

⁴² Plg. K. Avižonis, *o[p]. c[it]*. [*Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a., Kaunas, 1939,*] 3 psl.

pr. m. e. Aišku, kad čia yra tam tikras istorinis netikslumas, nes tais metais tarp gyvųjų jau nebuvo jų didžiausio priešo Cezario, kuris buvo nužudytas 44 m. pr. m. e. Tai yra vienas iš istorinių netikslumų, kurių taip pilna yra ši legenda.

Kad lietuviai yra kilę iš Romos, tai parodąs jų pavadinimas: lietuvių vardas esąs tik pakeistas „italas“, o Lietuva – „l'Italia“. Kai lietuviai buvę pagonys, jie turėję tuos pačius dievus ir tas pačias religines apeigas kaip ir romėnai: ugnies dievą Vulkaną, perkūno Jupiterį, miškų Dianą, žalčių Eskulapą. Žymesnėse vietose jie kūrėdavę amžiną ugnį. Ją prižiūrėdavęs kunigas, kuris, be to, demono įkvepiamas davinėdavęs dviprasmius atsakymus tiems, kurie ateidavo pas jį su aukomis ir klausimais kaip ir senovės orakulas. Jupiterį, atiduodami jam garbę perkūno pa- /37/ vidalu, vadino Perkūnu, o tai lietuvių kalba reiškia griaustinį. Daugelyje vietų lietuviai šventais laiką miškus ir už įėjimą į juos, kirtimą ir laužymą šakų buvęs baudžiamas žmogus mirtimi arba suluošinamas. Žalčius jie laiką beveik kiekviename name, maitiną juos pienu ir aukoją gaidžius.

Žygiui iš Italijos vadovavęs kunigaikštis Vilius. Jis įkūręs ir davęs pavadinimą Vilniaus miestui, taip pat upėms, tekančioms pro Vilnių – Vilijai ir Vilniai. Vėliau, nesikišant į jų gyvenimą kitoms tautoms, gyvendami laisvai ir pagal savo norą, lietuviai pradėję stiprėti. Jie užėmė žemę, esančią prie prūsų, ir ją pavadino savo kalba „Žemaitija“, kas reiškia žemesnę žemę, ir pagaliau žemę, esančią prie lenkų, vadinamą „jaračonyš“. Rusų ir Kijevo kunigaikščiai, išsigandę lietuvių stiprėjimo, uždėję jiems duoklę, bet labai mažą – tik ažuolo žievę kaip priklausomybės ženklą. Mat iš lietuvių, gyvenančių labai nederlingose žemėse, nieko kito pareikalauti nebuvę galima.

Lietuvių kalba esanti lotyniška, tik su mažais pakitimais. Bendraudama su kaimyniniais kraštais, ji pasisavinusi keletą slaviškų žodžių. Drabužiai ir paprotys trumpai kirpti galvą ir barzdą irgi buvę išlaikyti senieji. Lietuvių kariuomenė būdavo sudaroma daugiausia iš vergų. Be to, jie naudoja juos namų statybai ir kitiems darbams, taip pat duoda

kraičiui. Vergų atžvilgiu jie buvę žiauresni už barbarus: niekad os arba labai retai teisleidžią juos į laisvę. Iš vergų gimsta irgi vergai ir todėl nuolat didėjas jų skaičius, dažnai ir laisvieji žmonės, kai labai prasiskoliną arba negali išsimokėti mokesčių ar baudų, irgi patenka į vergiją. Daugelis vergais esą paverčiami per priedartą, šmeižtą ir kitokį neleistiną būdą, ypač jo laikais, kai didysis kunigaikštis („didžioju“ jis esąs vadinamas dėl to, kad Pompėjas turėjo titulą „Magnus-didysis“) negina tų nuskriaustųjų ir prispaustųjų. Autorius, matyti, prieš akis turi didikų įsigalėjimą ir jų sauvalę.

Lietuvoje, kas turtingesnis, tas didesnį skaičių ginkluotų žmo- /38/ nių turi pristatyti savo kunigaikščiui karo metu. O pati liaudis esanti labai prispausta, mintanti labai prastu valgiu. Be to, lietuvių tauta tarp visų šiaurėje gyvenančių tautų esanti tamsiausia, lengvai pasiduodanti rusų priklausomybėn ir klusnybėn. Todėl ir esą tikrai nuostabu, kaip jie pasiekę tokios didelės galios: ar dėl savo veiklumo, ar dėl kaimynų tingumo jie šiandien valdo rusinus, po kurių nelaisvės jungu dejavę maždaug tūkstantį metų.

Pagonystės metu lietuviai laikydavęsi tokių laidotuvių apeigų kaip ir italai: visų mirusių kūnus degindavo, sumesdami į ugnį žirgą, drabužius ir indus, kuriuos velionis labiausiai mėgęs.

Apskritai, lietuvių charakteris esąs išdidus, greitas maištams, staigus, vylingas ir pan. Iš prigimties tylus, ištikimai laiką savo ir savo ponų paslaptis. Šeimos rate esą linksmi, ypatingai myli savo kraštą. Be to, esą linkę gašlauti, girtauti ir pataikauti. Labai mėgstą žyniuoti, burti, taip pat kankles. Namų gyvenime esą labai taupūs, saikingi valgiuose, išskyrus tuos atvejus, kai yra svečių: tik tada jie ruošią iškilmingesnes puotas. Religiniuose reikaluose pasižymį tiktai ponai ir vyresnieji, o liaudis maža tuo užsiiminėja. Moterys darbuojasi namuose, virtuvėje, ūkyje vikriai. Su dideliu pamėgimu audžiančios visokiausius audinius. Į girtavimą irgi esančios linkusios.

Apskritai, Dluogošo legenda, kuri čia yra minima, nėra vientisa ir visiškai apdorota: jis ją mini keliose savo raštų vietose ir kiekvieną

kartą su tam tikrais skirtumais. Tai rodo, kad jis legendą sugalvojo ne pats, o ją paėmė iš įvairių šaltinių, be to, neįstengė jos suvienodinti literatūriniu atžvilgiu. Jau yra pažymėta, kad Długošo legendos versija yra „pompėjinė“: lietuvių politines tradicijas jis veda iš šio Romos aristokratinės respublikos gynėjo politinių idealų. Drauge su tuo reikia atkreipti dėmesį, kad Długošas pirmuosius lietuvius įkurdina, kaip ir ankstesni rašytojai, tuščioje Lietuvoje, be to, Vilniuje. Tik iš čia lietuviai plėtėsi į žemaičius, jotvingius. Anksčiau mes turėjome reikalų su žemaitiškėmis (getiškomis) versijomis.

/39/ Jonas Długošas savo istorija yra padaręs didelę įtaką kitiems lenkų istorikams. Nors XVI amžiaus historiografijos atstovai, įsisavinę humanistinį dėstymo stilių, jį laikydavo netašytu Vidurinių amžių rašytoju, tačiau medžiagos gausumu ir įvairumu jis ir toliau pasiliko nepralenkiamas rašytojas. Todėl ir mus dominančiu klausimu daugelis vėlesniųjų lenkų istorikų tik pakartoja tai, ką yra pasakojęs Długošas. Aiškiai Długošo veikiamas yra XVI amžiaus rašytojas – istorikas Motiejus Miechovita, veikalo „Chronica Polonorum“ (1521) autorius. Długošo pateikiamuosius duomenis apie romėnišką lietuvių kilmę kartoja ir Kromeris savo veikale „Chronica Polonorum“ (1555). Dėl to, kad jie beveik nieko nauja neprideda prie Długošo, specialiau šioje vietoje ir nenagrinėsime, pereidami tuojau prie XVI amžiaus vidurio publicisto-istoriko Mykolo Lietuvio.

Mykolas Lietuvis, priešingai negu Długošas, aiškiai pasisako už cezarinę versiją. Taip jis tęsia iš anksčiau žinomas versijas ir prieštarauja pompėjiniam aiškinimui. Nors Długošo ir Mykolo Lietuvio minimose legendose rasime kai kurių panašumų ir bendrų vietų, tačiau savosiomis tendencijomis jos yra stačiai priešingos.

Mykolo Lietuvio aiškinimu, lietuvių senoliai atvykę į dabartinius kraštus ne kaip kokie persekiojami pabėgėliai, bet kaip laisvi Cezario kareiviai ir romėnų piliečiai.

/90/

[...]

Toli gražu čia nėra išnagrinėtas A. Volano, A. Rotundo gyvenimas ir veikla⁴³. Ji yra žymiai platesnė ir įvairesnė. Todėl ir vėliau teks grįžti prie šių rašytojų. Šiuo atveju mums rūpi pabrėžti, kad XVI amžiaus antrosios pusės gyvenimas yra gana sudėtingas. Tuo metu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iškilo svarbių politinio ir kultūrinio gyvenimo problemų, o jų sprendimui tam tikrą reikšmę turėjo ir legenda apie romėnišką lietuvių kilmę. Taigi ir A. Rotundo, ir A. Volano literatūrinė veikla nėra atitrūkusi nuo bendros istoriografinės literatūros, kuri šiuo atveju sudaro mūsų tyrinėjimo objektą. Gyvendami ilgą metą Lietuvoje ir suaugę su to meto visuomenine aplinka, jie įsijungia į tą politinę kovą, kuri vyko tarp lietuvių ir lenkų feodalinių sluoksnių, palaikydami lietuvišką pusę. Kaip joje dalyvavo A. Rotundas su savo legendos versija, jau matėme. Bet ir A. Volanas satyriškai pajuokia Ožechovskį ir jo veikalą „Quincunx“ taip, kad skaitytojas susidaro įspūdį, jog šis lenkų rašytojas yra tik paprastas žmogelis, plepalų kūrėjas, į kurį nėra verta kreipti didesnio dėmesio. *Be to, kaip kas iš „Pasikalbėjimo“ teksto negalėjo būti parašyta kataliko Rotundo. Tai reikia pasakyti apie Makiavelį ir apie rėmimąsi juo kalbant apie paveldimosios monarchijos tinkamumą, nes šio autoriaus traktatas „Il principe“ nuo 1559 m. buvo popiežiaus indeksuotas⁴⁴ ir prakeiktas⁴⁵. Tai padaryti galėjo tik kalvinistas Volanas⁴⁶.*

Kartu reikia pažymėti, kad šiame gana gyvame religiniame ginče vis dėlto svarbiausias dalykas buvo valstybiniai-politiniai siekiai, net ir po Liublino unijos nenurimstąs feodalinės Lietuvos valstybės siekimas nepriklausyti nuo Lenkijos, tam tikras patriotizmas. Kaip svarbus buvo tuo metu šis siekimas, /91/ rodo A. Volano, uolaus reformacijos apo-

⁴³ Apie tai monografijoje rašoma iki šios vietos (red. past.).

⁴⁴ T. y. įtrauktas į uždraustų knygų sąrašą (red. past.).

⁴⁵ Lappo, [J. 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 1: *Tyrinėjimas*: Pirmoji dalis, Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1934, p.] 73.

⁴⁶ Tekstas, perteikiamas kursyvu, įrašytas pieštuku ranka (red. past.).

logeto, ir Rotundo, katalikybės gynėjo ir jėzuitų šalininko, „draugystė“. Religiniai motyvai ir kitais atvejais neturėjo pagrindinio vaidmens. Tai mes matome iš to fakto, kad lietuvių protestantai visada atsisakinėdavo jungtis su lenkų protestantais, nors tokia sąjunga būtų sudariusi geresnes sąlygas gintis ir sėkmingiau platinti savo tikėjimą. Tokie mėginimai, pavz., nedavė reikiamų rezultatų 1560 metais, kai lenkų protestantai atsiuntė savo atstovą Blandrotą pas Lietuvos protestantus, siūlydami jungtis. Politinis motyvas čia buvo sprendžiantis. O toji dvasia kaip tik palaikė mūsų nagrinėjamą istoriografinę literatūrą, legendą apie aukštą ir seną romėnišką lietuvių kilmę. Garbinga ir skirtinga istorinė praeitis turėjo kelti ir palaikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės savarankiškumą ir nepriklausomybę. *Dėl to, kaip matome, Lietuvoje buvo atidžiai renkama Lenkuose pasirodanti priešiška literatūra. Nepasitenkinimas lenkų ponų pretenzijomis į LDK ir išdidus tonas, sprendžiant lietuvių kultūros klausimus ir teises savarankiškai tvarkytis, tarp Lietuvos feodalų buvo gana didelis. Tarp kitko galima paminėti, kad, kai 1555 m. buvo išspausdinta Kromerio kronika, kuri stengėsi pateisinti istoriniu atžvilgiu, ir kai jos argumentais egzekucionistai plačiau pradėjo naudoti[s] seimuose, Lietuvos DK seimas griežtai užprotestavo, pasisakydamas prieš tokias kronikas. Lygiai taip, kaip matome, buvo atsakyta ir į Ožechovskio „Quincunx’ą“ „Pasikalbėjime“ (Lappo, 74 pusl.)⁴⁷.*

Plačiausiai, nors ir neoriginaliai, apie romėnišką lietuvių kilmę rašo XVI amžiaus istoriografas Motiejus Strykovskis (1547–1582), „Lenkų, lietuvių, žemaičių ir visos Rusios kronikos“ autorius. Remdamasis metraščiais ir kitais istoriniais dokumentais, jis stengiasi, kiek galima, įtikinamiau pagrįsti šią legendą, taip pat sudaryti valdovų ir žymiausių asmenų genealogiją. Ties Strykovskio legenda vis dėlto ilgiau sustoti nėra reikalo, nes, kaip ir jis pats sakosi, jis artimai rėmėsi kitų rašytojų darbais, mažą naujo teįnešdamas.

Strykovskis pakartoja Dlugošo, Miechovitos, Kromerio žinias apie lietuvių kilmą iš romėnų, jas tik papildydamas ir savaip

⁴⁷ Kursyvu perteikiamas tekstas įrašytas ranka parašėje (red. past.).

argumentuodamas. Kaip jau matėme, Miechovita savo „Chronica Polonorum“ (1519) sekė Dlugošu. Jis pakartoja istoriją, esą Vilnių įkūręs lietuvių senolių vadas Vilius. Pakartodamas šį pasakojimą, Strykovskis su juo apskritai sutinka, o atmeta tik Vilniaus įkūrimo paaškinimą. Daug dėmesio Strykovskis skiria Palemono-Publijaus Libono teorijos papildymui ir pagrindimui. Jis pateikia skaitlingų nurodymų, kad Publijus Libonas tikrai /92/ yra buvęs istorinis asmuo, nes jo ir Palemono vardą mini [tokie] senovės autoriai kaip Livius, Florus, Lucanus, Stacius, Persius, Ovidius, Volateranus, Eusebius, Tranquillus, Trogus, Justinus, Ciceronas, Plutarchas ir kt. Publijus Libonas buvęs Pompėjaus laivyno vadas, sėkmingai kariavęs prieš Cezarį. Kai Cezaris visiškai nugalėjo Pompėjų, Libonas, arba Palemonas, su savo draugais ir penkiais šimtais Romos bajorų 48 metais pr. m. e. bėgęs iš Etrurijos. Dėl tikslaus laiko, kada jis išvyko iš Italijos, Strykovskio nuomone, klydęs Lietuvos metraštis, teigdamas, kad tai buvę Nerono ar Atilos laikais, nes tada Palemonas ir jo draugai būtų atvykę į Lietuvą, būdami jau krikščionys. Jie tokiu atveju jau nebūtų išmokę lietuvių senovės romėnų tikėjimo.

Iš čia matyti, kad Strykovskis, kaip ir A. Rotundas, yra labai susirūpinęs įrodyti, kad Palemonas yra tas pats asmuo kaip ir Publijus Libonas ir kad jis yra Livonijos įkūrėjas. Iš tikrųjų ir jo kronikos parašymo metu dar labai aktualus buvo klausimas dėl Livonijos ir ar ji turi pasilikti prie Didžiosios Kunigaikštystės, ar turi būti prijungta prie Lenkijos. Ir Strykovskio „istorija“ rodo, kad Livonija turi tekti Lietuvai, nes taip įrodo šio krašto tolimiausia praeitis. Palemonas, arba Libonas, atplaukę į Žemaičių ir Kuršių pakrantę, čia įkūrę Ramovę, pavadintą nuo Romos, ir Liepoją, pavadintą nuo Libono vardo. Taigi šio Libono vardu ir kraštas buvęs pavadintas Livonija, tik pakeitus „b“ į „v“. Ateiviai tuos kraštus radę ne tuščius, kaip tai matėme teigiant daugelį ankstesnių legendos versijų, bet čia jau gyvenę gepidai, getai ir kt. Su jais mes esame susipažinę pradžioje. Romėnai-pabėgėliai pamažu susimaišę su vietiniais gyventojais. Iš jų išsivysčiusi Kunigaikštystės bajorija, o vietiniai žmonės tapę prastais žmonėmis. Nors ateiviai ir susimaišę su vietiniais

gyventojais ir dėl to buvusi sudarkyta jų lotyniškoji kalba, bet vis dėlto joje pasilikę dar daug lotyniškų žodžių, ypač su galūne „os“: „dievas“ „vyras“, /93/ „laukas“, „kielis“, „duntes“ ir kt. Jie atitinka lotyniškus: „deus“, „vir“, „laucus“, „calles“, „dentes“ ir kt.

Reikia atkreipti dėmesį, kad Strykovskis, kaip ir Rotundas, kilmės atžvilgiu atskiria bajorus nuo valstiečių, tik pirmuosius laikydamas romėnais ir kilmingais, o ne antruosius.

Panašumą tarp lietuvių ir romėnų religinės mitologijos Strykovskis aiškina tuo, kad lietuvių senoliai romėnai, patys būdami stabmeldžiai, išmokę vietinius žmones romėnų mitologijos ir papročių, įkūrę, kaip minėta, Romos pavyzdžiu Ramovę ir ten apgyvendinę pagonių vyskupą Krivių Krivaitį.

Aiškindamas tai, iš kur Lietuva yra gavusi savo vardą, Strykovskis atmeta Erazmo Stelos, Vapovijaus, Josto Decijaus ir Bielskio atstovaujamą versiją, kad Lietuva bus gavusi savo vardą nuo prūsų karaliaus Vaidevučio sūnaus Litalano vardo, o Žemaičiai nuo Litalano jaunesnio brolio Zaimo, arba Saimo. Kaip yra žinoma, (plg. ... psl.⁴⁸), šią versiją panaudodavo kryžiuočių ordinas, stengdamasis tokiu „istoriniu“ pagrindu pateisinti savo pretenzijas į Žemaičius, nes Žemaičiai tuo būdu turėjo priklausyti prie Litalano ir Vaidevučio žemių, o jas valdė kryžiuočiai, o vėliau prūsų kunigaikščiai. Taigi šios pretenzijos yra atmetamos kaip nepagrįstos.

Strykovskis atmeta jau mums žinomą iš Lietuvos metraščio Lietuvos vardo nuo trimių (*littus*) aiškinimą, o sutinka su Dlugošo ir Mykolo Lietuvio versija – „Litalija“.

Strykovskis gana plačiai apsisloja ties Lietuvos didžiųjų kunigaikščių genealogija, kompiliuodamas, kaip jis pats pasisako, net iš penkiolikos metraščių. Jis naudojami ir plačiausia Lietuvos metraščio redakcija, kuri šiaip buvo nežinoma ir tik T. Narbuto pirmą kartą buvo paskelbta. Bet vis dėlto, skirtingai negu Lietuvos Metraštis, Strykovskis Jogailaičių dinastiją išveda ne iš Kolumnų, o iš tiesioginių Palemono ainių.

⁴⁸ Puslapis paliktoje tuščioje vietoje neįrašytas (red. past.).

Daug vietos „Kronikoje“ yra skiriama autoriaus globėjo /94/ Žemaičių vyskupo Melchioro Giedraičio asmeniui ir jo genealogijai, kreipdamasis į jį, Strykovskis išreiškia savo pažiūras į istoriją, taip pat trumpai išdėsto visos savo Lietuvos „istorijos“ trumpą siužetą. Tai mums svarbu iškelti dėl to, kad jo pažiūros nėra jo vieno, bet išreiškia bendrą to meto apsišvietusios visuomenės požiūrį į istoriją. Tai, kad jis trumpai sutraukia pagrindinius legendos bruožus, mums padeda geriau orientuotis jo visuose istoriniuose samprotavimuose ir vaizduose, kurie šiaip yra smulkūs ir išblaškyti.

Kalbėdamas bendrai apie istoriją, Strykovskis sako: *Omnibus aliis artibus ob excellentem utilitatem honestatis nomen merentibus Historiae studium merito anteponendum, ut res ipsa, ita sapientis illius Ethnici sententia (qui eam vitae magistram pronuntiavit⁴⁹)... Quis enim verbis explicare poterit, quantum historiae ad formanda gubernandaque imperia et sententias in senatu ferendas principibus viris momenti adducant? Quandoquidem ex his cognoscunt, quibus mediis maxima quaeque imperia ex infimo statu ad summum ascenderint quibusque initiis iterum collabi coeperint...* Toliau jis pasakoja, kad lietuviai ir žemaičių tauta esanti kilusi iš karingiausių kimbrų ir gotų tautų, kurios garsėjusios didžiausiomis pergalėmis nuo seno (plg. 10, 91 psl.)⁵⁰. Vėliau kilę Lietuvos kunigaikščiai iš Palemono, arba P. Libono, romėno, patricijaus. Į šaltuosius šiaurės kraštus jis atvyko laivais dėl dieviškojo likimo (*divino quodam fato*) ir išplėtė čia Lietuvą. Tuo jis primena Vergilijaus „Eneidos“ vyriausią veikėją, kuris buvo „likimui nulėmus pabėgėlis“ (*fato profugus*). Jis mini taip pat, kad Giedraičių giminė yra iš Centaurų-Kytaurų ir Rožių, kaip jau mes esame matę ir A. Rotundo genealogijoje, aiškinančioje, kad su vienuoliu Rimantu dar nesibaigusi jų „Palemoniškoji“ giminė, bet išlikusi per dėdę⁵¹.

⁴⁹ Ranka tekste įterpta: „t. y. Ciceronas“ (red. past.).

⁵⁰ Nuoroda tekste įrašyta ranka skliaustuose (red. past.).

⁵¹ Plg. II knyga (ši nuoroda įrašyta ranka – red. past.).

Strykovskis minėtais žodžiais istoriją iškelia virš visų menų, tuo būdu ją laikydamas vienu iš menų, t. y. grožine literatūra. Kartu jis skiria jai svarbiausią uždavinį pamokyti poli- /95/ tinius valstybės veikėjus, taip politinius siekius padarydamas pagrindiniu šios istorijos turiniu. Tai mes matysime vėliau, kai bus plačiau sustota ties istoriografijos literatūrinėmis tradicijomis.

Strykovskio romėniškosios lietuvių kilmės legenda yra išdėstyta labai plačiai, smulkmeniškai, o drauge ir pakrikai. Jo bendraamžis italų kilmės istorikas Aleksandras Gvaninis (1538–1614) nupasakojo legendą trumpiau ir aiškiau, nors tikrai kompiliuodamas Strykovskio kroniką, o kai kur tiesiog nurašydamas bei sutrumpindamas. Savo darbe „Sarmatae Europae descriptio“ (Krokuva, 1578) ir specialiai tam reikalui skirtame skyriuje jis pateikia legendos versijų rinkinį. Jis, kaip ir Strykovskis, kaip Dlugošas, sako, kad ligi jo šios legendos neišdėstęs joks lotyniškai rašęs istorikas (*hactenus a nemini historicorum Latinorum explanata*). Žinoma, šitaip jis galėjo pasakyti tik apie antikinius rašytojus.

Gvaninis, remdamasis Strykovskiu, aiškina, kad lietuviai esą kilę iš kimbrų. Juos sumušęs ir išvijęs iš Romos romėnų karo vadas Marijus. Jis gana smulkiai papasakoja, kaip tai galėję įvykti: Marijus labai skubiai prisartinęs prie kimbrų ir sujungęs savo karines pajėgas su Katulo kariuomene. Mūsų pradėjęs liepos mėnesio 29 dieną ir išmušė šimtą keturiasdešimt tūkstančių kimbrų. Taigi dėl šio visiško pralaimėjimo jie buvę priversti išeiti iš Italijos ir grįžti į senąsias gyvenvietes, visų pirma į tuos kraštus, kur yra Danija, Prūsija, Švedija, Livonija ir Lietuva. Iš tų kimbrų tie, kurie apsigyvenę Lietuvos teritorijoje, gavę jau mums žinomą „gepidų“ vardą. O tame krašte, kur yra Žemaitija, kaip liudijąs Enėjas Silvijus ir kaip mes jau esame matę (plg. ... psl.⁵²), remiantis Plinijum, apsistoję „masagetai“. Tačiau lietuviai aukštaičiai, kaip gražiai įrodąs olandų rašytojas Erazmas Stella, pradžią gavę iš gotų. Jisai mini Strykovskio atmestą

⁵² Puslapis paliktoje tuščioje vietoje neįrašytas (red. past.).

teutonišką versiją apie Lietuvos vardo atsiradimą /96/ nuo Litalano, arba Litvono. Taigi vadovaujant Litalanui, arba Litvonui, Prūsijos karaliaus Vaidevučio sūnui, lietuviai atvykę į šiuos kaimyninius kraštus ir juos pavadinę Lietuva. Tokiu pat būdu Žemaitija (*Samagitia*) gavusi savo vardą nuo kunigaikščio Saimono. Ir latviai, panašiai kaip ir lietuviai, gavę vardą nuo to paties Litvono. Apskritai, visos šios gentys – prūsai, polovcai, žemaičiai, gepidai, lietuviai, livoniečiai, kuršiai, jotvingiai – turinčios vieną kalbą, panašius papročius bei įpročius ir drauge kovoję prieš krikščionis. Jotvingių gentis buvusi labai žiauri: karuose jie niekad nesitraukdavę ir arba nugalėdavę, arba žūdavę. Todėl jie ir žuvę nuolatinuose karuose, o likusieji perėję pas lietuvius, rusus ir mazoviečius.

Gvaninis taip pat mini mums jau žinomą Lietuvos vardo aiškinimą nuo trimito, bet jau kitaip. Jis sako, kad nuomonė, jog lietuviai buvę pavadinti nuo *lituus*, esanti kvaila ir senų bobų plepalas (*anilis*) ir todėl visi iš jos juokiąsi. M. Miechovita ir Dlugošas, taip pat rusų metraščiai minį, kad lietuviai esą italai, pabėgę iš savo tėvynės, Palemonui vadovaujant, nuo Nerono žiaurumo. Tai mums jau žinoma legendos versija, tik Gvaninio netiksliai pateikiama: Dlugošas dar nežinojo Palemono. Gvaninis mini ir tą legendos versiją, kurią mes žinome iš plačiausios Lietuvos metraščio redakcijos, kad lietuviai pabėgę iš Italijos nuo hunų karaliaus Atilos.

Gvaninis, kaip jau matėme ir Rotundo, ir Strykovskio raštuose, pabrėžia, kad lietuviai patys ryžtingai teigia, jog jie yra kilę iš romėnų (*strennue asserit*) ir kaip įrodymą pateikia kalbų panašumus (*plures enim dictiones Latinae et Italicae idiomatici eorum intermixtae habentur*). Su šia nuomone, kaip ir daugumas lenkų, vokiečių, rusų istorikų, ir jis pats sutinkąs, kartu jis pažymi, kad Palemono palyda iš Romos atsivežusi savuosius kilmingumo ženklus (*Ursinos, Columnas, Julianos, Caesarinos, Gastaldos*) ir juos paliko Lietuvos kilmingoms šeimoms. Liaudis, kaimo gyventojai buvę laikomi (taip rašo ir Strykovskis) /97/ gotų kilmės palikuonimis.

Prie šių įvairių legendos versijų Gvaninis prideda dar ir tą, žinomą iš metraščio, kad buvęs aiškinimas, jog Lietuva vardą gavusi nuo lotynų kalbos žodžio „litus – krantas“, nes ir prūsai, ir lietuviai, ir livoniečiai, ir žemaičiai apsigyveno Baltijos jūros krantuose.

Tuo būdu Gvaninio lietuvių kilmės aiškinimas yra visas legendų mišinys, sudarytas panaudojant įvairių autorių ir metraščių pateikiamas legendos versijas. Tas faktas iš dalies liudija, kad legenda XVI amžiaus pabaigoje kaskart daugiau netenka konkretaus turinio ir glaudaus ryšio su savo meto politiniais bei kultūriniais siekiais ir darosi daugiau ar mažiau tik tradicine formule. Ji kaskart labiau netenka praktinės reikšmės ir pereina į teorinę bei pažintinę sritį.

Sąmonė, kad lietuviai yra kilę iš romėnų, eina ir per visą Jono Radvano poemą „Radivilijada“ (*Radivilias*). Pirmoje poemos giesmėje, priešdamas Lietuvos gamtos vaizdus ir keldamas jos garbę, poetas pažymi, kad Lietuva savo narsą ir kovingas savo vyrų širdis yra paveldėjusi iš Italijos Kolonų. Poeto nuomone, tai esą visuotinai žinoma ir pripažinta. Todėl jis klausia:

....ir kas gi nežino

Ar ištremimo Libono, ar žygių didžiū Palemono?

Štai, kur pradžia yra duota ilgamžei lietuvių ainijai,

Tautai, valdžios kupinai, savo sienas nuo Baltijos jūros

Ligi Juodosios nukėlusiai, šlovę gi – lig pat Olimpo!

Taigi Jonas Radvanas, kaip matome, laikosi Palemono versijos ir tos, kuri yra mums žinoma iš A. Rotundo raštų, būtent Palemono vardą išaiškinant Publijum Libonu. Parašėte poetas kaip tik taip ir paaiškina: *Lituani a P. Libone Italo, quem Palaemonem alii vocant, originem indubitata[m] trahunt.*⁵³ Tai yra suprantama. Radvano poema, kaip pats vardas rodo, buvo skirta Mikalojaus Radvilo Rudojo

⁵³ Įdomu, kad Radvanas rašo *Palaemo*. Tas žodis atitinka lietuvių žodį „palaima“. Tai norima pasakyti: 1) kad lietuvių ir lotynų k. yra artimos; 2) Palemono laikai buvo palaimos laikai, taip pat Palemonas atneš[ęs] lietuvių tautai palaimą, t. y. valdančią dinastiją. (Ši išnaša įrašyta ranka – red. past.)

atminimui iškelti, o poemos adresatas juk buvo Kunigaikštystės kariuomenės vadas Livonijos kare. Tuo /98/ aiškinimu ir Radvanas pabrėžia, jog Livonija istoriniais ryšiais yra susijusi su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir todėl turi jai priklausyti.

Plačiausiai Radvanas kilmės legendą išdėsto trečiojoje poemos knygoje tokiais žodžiais Radvilo skydo aprašyme:

Illic res Litavas antiquorumque triumphos
Cernere erat: veluti per Balthica dorsa Libonis
Contigit ambifluae Plotellae classis arenam
Non sine mente dei terras advecta recentes.
Utque Libo multum terra iactatus et alto
Allapsus ripis, ubi tum stabula alta ferarum
Horrebant, velutique Italum manus emicat atque
Sternit humi cervos urosque ferosque bisontes
Aedificantque Novam Romam sub culta Dubissae
Ostia caeruleae, veteris solatia Romae.

Be seno aiškinimo, kad lietuvių senoliai išlipo į krantą prie Platelių, kad jie prie Dubysos įkūrė „Naujosios Romos“ miestą, Radvanas, kaip ir Strykovskis, pabrėžia, kad romėnai į Lietuvą patekė ne savo noru ir ne savavališkai, o dievo valia (*non sine mente dei*). Lietuvių senoliai tuo būdu vykdė likimo valią taip, kaip kadaise pirmąją Romą įkūrė dievų siųstasis Enėjas.

Drauge su tuo J. Radvanas teigia, kad jo pateikiamoji legendos versija yra „neabejotina“ – *indubitata*, tuo pažymėdamas didelį jos įtikinamumą savo meto skaitytojui, taip pat mažą savo kritiškumą tikriems lietuvių tautos praeities istoriniams aiškinimams. Literatūriniai siekiai jam yra svarbiausia.